

УДК 32:316.6

Суший Олена Володимирівна

доктор наук з державного управління, доцент, головний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-4364-7571

e-mail: a_s_y2000@ukr.net

ТРАВМА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ДІАГНОЗ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
Наукова доповідь на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Український
соціум: політико-психологічний вимір зміни поколінь»
(15 грудня 2023 р.)

Актуальність дослідження визначається відсутністю фундаментальних наукових розробок, присвячених осмисленню колективної травми як довгострокового кумулятивного процесу, що виник у результаті масштабних трансформацій: історичних, соціальних, політичних, культурних тощо, що складає особливий вектор аналізу соціетальної динаміки та прогнозування сценаріїв розвитку соціальної ситуації.

Мета статті полягає у теоретичному та методологічному обґрунтуванні теоретичних положень, що розкривають зміст та сутність травми як багатовимірного феномену масової свідомості та соціального життя, як «місце», де перетинаються минуле, теперішнє та майбутнє, а також соціетальної динаміки травми, що викарбовується у обрисах групової ідентичності, соціальних установок та цінностей, інституційних утворень і практик, та опановується спільнотою, що визначає сенс свого буття як нація і держава.

Методологія та наукові підходи. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що передбачає використання поєднання теоретичних концепцій та методів із різних галузей соціальних наук (політична теорія, соціологія, соціальна психологія) та інтеграцію результатів у рамках єдиної методології. Для вирішення поставлених завдань використовуються загальнонаукові методи теоретичного дослідження, а також методологічні можливості наукової інтерпретації для концептуального обґрунтування теоретичних положень та гіпотез дослідження.

Результати. Здійснено початкове узагальнення сучасних теоретичних уявлень щодо змісту, природи та сутності колективної травми, її впливу на масову (колективну) та індивідуальну свідомість. Вироблено робоче тлумачення концепту «колективна травма» як багатовимірного феномену масової свідомості та соціального життя, як «місця», де перетинаються минуле (історична травма), теперішнє (соціокультурна травма) та майбутнє (травма війни). Висловлено гіпотетичне методологічне припущення, що розуміння більш широкого контексту колективної травми, саме як довгострокового кумулятивного процесу, що виник у результаті масштабних трансформацій: історичних, соціальних, політичних, культурних тощо, складає особливий вектор аналізу соціетальної динаміки та прогнозування сценаріїв розвитку соціальної ситуації. Розроблено авторську методологію оцінювання ефектів травмивного досвіду, що сягають соціетального – мета – рівня функціонування соціуму та впливають на його збереження, цілісність, згуртованість та відтвореність.

Практична значущість результатів дослідження. Обґрунтування властивостей травми як соціетального феномену є необхідною складовою розробки теоретичних та практичних засад психологічного забезпечення соціального прогнозування, а саме в частині прогнозування актуальних та потенційних ризиків, викликів, бар'єрів в реальному контексті російсько-української війни, вирішення яких вимагатиме комплексних, у тому числі соціально-психологічних, технологій з опанування їх різноспрямованих «ефектів» у повоєнний час

Ключові слова: травма, колективна травма, соціальна психологія, соціальне прогнозування, соціетальна динаміка, соціальні зміни.

TRAUMA AS A SOCIAL DIAGNOSIS OF UKRAINIAN SOCIETY
Scientific report at the Ukrainian scientific and practical conference “Ukrainian society:
political and psychological dimension of generational change”
(December 15, 2023)

The **relevance** of the research is determined by the lack of fundamental scientific developments devoted to the understanding of collective trauma as a long-term cumulative process that arose as a result of large-scale transformations: historical, social, political, cultural etc., which constitutes a special vector for the analysis of societal dynamics and forecasting scenarios for the development of the social situation.

The purpose of the article is to provide a theoretical and methodological substantiation of theoretical positions that reveal the content and essence of trauma as a multidimensional phenomenon of mass consciousness and social life, as a “place” where the past, present and future intersect, as well as the societal dynamics of trauma, which is imprinted in the outlines of identity, social attitudes and values, institutional formations and practices and is assimilated by the community, which determines the meaning of its existence as a nation and a state.

Methodology and scientific approaches. The research is based on an interdisciplinary approach, which involves the use of a combination of theoretical concepts and methods from different fields of social sciences (political theory, sociology, social psychology) and the integration of results within a single methodology. To solve the problems, general scientific methods of theoretical research are used, as well as the methodological capabilities of the scientific interpretation of the conceptual justification of theoretical positions and research hypotheses.

Results. An initial generalization of modern theoretical ideas regarding the content, nature and essence of collective trauma, its influence on mass (collective) and individual consciousness has been carried out. A working interpretation of the concept of «collective trauma» has been made as a multidimensional phenomenon of mass consciousness and social life, as a «place» where the past (historical trauma), present (sociocultural trauma) and future (war trauma) intersect. A hypothetical methodological assumption has been made that understanding the broader context of collective trauma, as a long-term cumulative process that arose as a result of large-scale transformations: historical, social, political, cultural etc., constitutes a special vector for analyzing societal dynamics and forecasting scenarios for the development of the social situation. The author's methodology has been developed for assessing the effects of traumatic experiences that reach the societal - meta-level of functioning of society and affect its preservation, integrity, cohesion and reproducibility.

The practical significance of the results. Justification of the properties of trauma as a societal phenomenon is a necessary component of the development of theoretical and practical principles of psychological support for social forecasting, namely in terms of forecasting current and potential risks, challenges, barriers in the real context of the Russian-Ukrainian war, the solution of which will require complex, including social and psychological technologies for mastering their multidirectional «effects» in the post-war period.

Key words: trauma, collective trauma, social psychology, social forecasting, societal dynamics, social changes.

Е. Хобсбаум назвав двадцяте сторіччя «епохою крайнощів» (Hobsbawm, 1994). Але те, що мислитель може дозволити собі рефлексувати як «крайнощі», для звичайних людей становить шереху травмівних подій, що ознакують їх життєвий шлях: тотальні війни, глобальні та локальні кризи, санкціоновані державами геноциди, масові депортації та репресії, обездержавлені народи, холодна війна під тінню грибоподібної хмари, терористичні загрози, техногенні катастрофи тощо (Trauma, history, philosophy..., 2007). Навіть якщо завзятий скептик зауважить, що всі ці події хоч і мають місце, але вони не відбуваються всі й одразу в одному й той самому просторі і часі, для сучасників минуле сторіччя сприймається як сторіччя посттравматичне (Felman, Laub, 1992).

Розуміння колективної травми як довгострокового кумулятивного процесу, що виник у результаті масштабних трансформацій: історичних, соціальних, політичних, культурних тощо, на нашу думку, складає особливий вектор аналізу соціетальної динаміки та прогнозування сценаріїв розвитку соціетальної ситуації. За умов війни із зовнішнім ворогом актуальність дослідження соціетальної динаміки травми, що утворює особливий шар внутрішніх та зовнішніх психодинамічних процесів, значно посилюється.

Для багатьох дослідників проблематика колективної травми наскрізь пронизана переживанням реального досвіду, тому її наукове осмислення ніколи не є холоднокровним умоглядним (speculative) конструктором (Volkan, 2013). Спостереження за наслідками стихійних лих та техногенних катастроф привело К. Еріксон'а до думки, що термін «травма» є найточнішим способом описати не лише стан людей, які перебувають у тих умовах, але й структуру самої ситуації (індивідуальна та колективна травма) (Erikson, 1976; Erikson, 1991). У проєкції національної травми та колективної пам'яті А. Неал переосмислює найбільш пам'ятні події, що відбулися в американській історії за останні сто років, і те, як вони вплинули на американську націю. Нове друге видання цієї роботи доповнено розділом, який присвячено теракту 11 вересня 2001 р. (Neal, 2017). Для Р. Сзтомпка дискурс травми слугує опцією для осмислення наслідків тектонічних соціальних зрушень, сучасником яких він був і які відбувались в його рідній країні Польщі після розпаду соціалістичного табору на теренах Східної Європі (соціальна або культурна травма) (Sztompka, 2000). Для В. Волкан'а, який народився на Кіпрі, бекграунд кіпрського конфлікту між греками-кіпріотами та турками-кіпріотами спонукав до вивчення психології «ідентичності великої групи» у її зв'язку із масовими травмами, пам'ять про які живить динаміку обраної травми (Volkan, V. 1997; Volkan, 2013). Від родинних розповідей про голод в Україні у 30-ті рр. ХХ ст., почутих у дитинстві, до втрати рідного сина у російсько-українській війні – шлях занурення в тему колективних травм українського психолога П. Горностая (Горностай, 2024).

У дослідженні, проміжні результати якого представитиму далі, будемо говорити про травму як про багатовимірний феномен масової свідомості та соціального життя, і як «місце», де перетинаються минуле, теперішнє та майбутнє, а також про соціетальну динаміку травми, що викарбовується у обрисах групової ідентичності, соціальних установок та цінностей, інституційних утворень і практик, та опановується спільнотою, що визначає сенс свого буття як нація і держава. Обґрунтування проголошених теоретичних положень становить мету цієї роботи.

Травма як множинний феномен

Дослідження травми є надзвичайно широкою й міждисциплінарною площиною, що об'єднує різні напрями концептуалізації її змісту, природи та сутності (Суший, 2014). Сучасні соціальні теорії та підходи репрезентують різні виміри травми, серед них: психотравма (S.Freud, van der Kolk), індивідуальна та колективна (К.Т.Еріксон), масова (E.McInnes, A.D.Mason), національна (A.Neal, Z.Bauman, M.Shumai), соціокультурна (P.Sztompka, J.Alexander, R.Eyerman), історична (V.Volkan, M.Roth), обрана (V.Volkan), міжпоколінна (P.Kellermann, G.Hirschberger), постколоніальна (S.Durrant, S.Craps, G.Buelens) і навіть глобальна травма (Reeder & Gundogan, 2022), що дає підстави характеризувати травму як множинний феномен.

Термін «травма», який перекладається з грецької як «рана», «ушкодження», запозичено з медичних наук для маркування особливих ситуацій (подій), що виходять за межі звичайного людського досвіду, та їх наслідків – різноманітних, багаторівневих й далекосяжних, що залишають по собі «видимі або невидимі шрами» у колективній (масовій) та індивідуальній свідомості. Для будь-якої людини травма – це надзвичайно потужний, часом нищівний удар по психіці, що кардинально змінює уявлення про нормальність навколишнього світу й своє місце в ньому.

Для означення індивідуального травматичного досвіду застосовуються поняття індивідуальна або психологічна травма (ще – психотравма). В цьому сенсі доцільно розрізняти травму психічну (психотравма), як афективне відображення індивідуально-значущих подій життя (напр., нещасний випадок, раптова втрата близької людини, насильство, діагноз, несумісний з життям тощо), та індивідуальну травму – афективно загострене переживання нетипових, аномальних соціальних ситуацій як

індивідуально-значущих подій життя (війни, революції, кардинальні соціальні зміни, катастрофи, теракт тощо).

Колективна травма є найбільш поширеним терміном, що охоплює існуюче різноманіття інтерпретаційних моделей впливу травматичного досвіду на масову (колективну) свідомість. Для спільноти травма є уособленням колективних переживань жахливої події, що спіткала багатьох людей. Масштаб такої ситуації викликає, з одного боку, тривожні питання щодо зв'язку особистого життя з подією або історичними обставинами (це індивідуальний вимір травми), а з іншого згуртовує та змушує людей відчувати спорідненість через можливість розділити ці переживання з іншими (це колективний вимір травми). Таким чином колективна травма одночасно виступає як і травма багатьох, і як сукупність індивідуальних травм, однак не дорівнює їх сумі, а утворює їх нову якість.

В оновленому сенсі оперування поняттям травма для позначення екстраординарних досвідів та пов'язаних з ними переживань як в особистому житті людей (психічна травма або психотравма), так і до колективних переживань цілої групи людей (індивідуальна та колективна травма), набуває якісно іншого увиразнення соціальний та психологічний зміст цього феномену.

Діалектичний характер травми, що поєднує особливості і властивості як «психічної травми», тобто вплив, який завдає конкретній людині важкий чи винятковий досвід, так і «соціальної травми», яка передбачає, що певний історичний процес може зачепити все населення, згідно з Escueta & Butterwick, розкриває термін «психосоціальна травма». Термін «психосоціальна травма» передбачає, з одного боку, що, травма безпосередньо пов'язана з конкретним досвідом кожної людини, тобто обумовлюється її соціальним станом, ступенем залученості у подію, іншими особистісними характеристиками та досвідом, що зрештою зумовлює вплив травми на людину та можливості її опанування. З іншого боку, говорячи про психосоціальну травму, мається на увазі, що, по-перше, травма, яка вражає людей, здійснена соціально, тобто вона закорінена не в індивідуумі, а в соціумі; і по-друге, природа травми живиться та підтримується у відносинах між індивідом та суспільством через та за посередництва різних інституцій, груп та окремих осіб (Escueta & Butterwick, 2012). Подібне формулювання терміну «психосоціальна травма» містить припущення, що травматичний досвід ніколи не буває по-справжньому індивідуальним: група або спільнота зазвичай зазнають впливу цього досвіду (Martin-Baro, 1989).

Останнє уточнення істотно посилює розуміння травми як множинного феномену, що часом випускається з поля зору не лише при трактуванні її психологічної та соціальної природи, але й у більш широкому фокусі, а саме як соціально-психологічного стану масової (колективної) свідомості. Надалі, використовуючи термін «травма» або «колективна травма» у своєму дослідженні, матиму на увазі власне діалектичний характер цього феномену та його психосоціальну сутність. Подібне трактування найбільш повно відповідає нашому розумінню змісту та сутності колективної травми та відкриває широкі можливості для оцінювання ефектів травматичного досвіду, що сягають соціетального – мета – рівня функціонування соціуму та впливають на його збереження, цілісність, згуртованість та відтвореність.

Соціетальна динаміка травми

На соціетальному рівні соціальна система виходить на якісно інший рівень інтеграції, тому в узагальненому вигляді соціетальну систему прийнято характеризувати формулою: «цілісність, що значно масштабніша за загальну кількість елементів, які її формують».

Згідно нашої гіпотези, травматичний досвід не розчиняється й не спливає з часом, а накопичується, і кожне наступна травматична подія, нашаровуючись на

попередній травмівний досвід, помножує їх травмівний вплив. Переплетення різних часових й просторових травмівних досвідів складає невидимий смисловий шар буття як окремої людини, яка все життя шукає сенс свого існування у відповідях на питання: «Що я можу знати?», «Що я повинен робити?», «На що я можу сподіватися?», так і опановується від покоління до покоління у питаннях «Хто ми?»; «Що важливо для нас?» і «Якими принципами керуємось (насправді)?» спільноту, яка визначає сенс свого буття як нація і держава.

Мається на увазі не трансгенераційна передача травми, коли неопрацьовані травми минулого передаються нащадкам від покоління до покоління. Йдеться про метарівень оприявлення травми, як динамічний компонент масової (колективної) свідомості, та соціетальну динаміку травми, як особливий соціально-психологічний стан масової (колективної) свідомості, що викарбовує обриси великої соціальної спільноти як нації і держави у вимірах спільної (колективної) ідентичності, соціальних установок та цінностей, інституційних утворень і практик.

Чи можливо емпірично обґрунтувати озвучену гіпотезу? Попри те, що соціетальна динаміка травми належить до того типу соціальних явищ, де неможливо точно аналізувати всі обставини чи проводити спостереження і вимірювання, припускаємо, що так. Діалектичний характер травми дає можливість прослідкувати вплив травматичних подій як на прикладі індивідуальної біографії та родинної історії, так і на рівні соціальних груп і великих соціальних спільнот. Адже існування будь-якої спільноти багато в чому залежить від внутрішньої хімії та реакцій, що відбуваються за їх впливом у сферах групової ідентичності, соціальних установок і цінностей, інституційних утворень і практик, які особливо чутливі в умовах максимальної суспільної нестабільності. Динаміку травми пропонуємо відстежити, застосовуючи інтерпретативну методологію та змішаний дизайн емпіричного дослідження¹, що поєднує методи суб'єктивної самооцінки родинної історії (подібний до нарративного аналізу) та аналітичної комбінованої проекції кризових проявів травмівного досвіду у вимірах спільної (колективної) ідентичності, соціальних установок та цінностей, інституційних утворень і практик (моделювання та вторинний аналіз соціологічних даних). Названі методи та підходи складають авторську експериментальну розробку методології дослідження соціетальної динаміки травми.

***Метод суб'єктивної самооцінки родинної історії
(особистісний вимір травми)***

Метод суб'єктивної самооцінки родинної історії дає можливість відтворити профілі травми на рівні індивідуальної біографії, що зростає з родинної поколінної

¹ Інтерпретативна методологія допомагає зрозуміти, як люди в повсякденному житті та природних умовах створюють сенс та інтерпретують події та світ. Реальність у таких дослідженнях розуміється як щось суб'єктивне, існуюче тільки по відношенню до спостерігача. Таким чином – кожен має свою особливу реальність згідно свого розуміння і бачення ситуації. Звідси – данні та дослідник, що збирають ці данні, не можуть існувати окремо один від одного та бути незалежними. По суті інтерпретативні можливості та розуміння дослідником предмету і є інструментом дослідження. Дизайн дослідження не структурований та може мінятися у залежності від ситуації та вже зібраних даних. Дослідження проводиться у полі, в «природних» умовах та намагається врахувати усі особливості цього середовища. Інтерпретативна методологія це, переважно, методологія якісних досліджень, хоча використання кількісних даних теж не виключається. Іноді одночасне використання кількісних і якісних даних може призвести до отримання унікальних інтуїтивних здогадок щодо природи складних соціальних феноменів, які не вдалося б отримати, збираючи лише дані одного типу (Wimmer R. D. & Dominick J. R., 2014, p.117, 239). Таким чином, інтерпретативна методологія та змішаний дизайн, що поєднує кількісні та якісні дані, є найбажанішим для досягнення цілей нашого дослідження.

історії. Тут в якості умовно незалежної змінної та шкали вимірювання динаміки травми виступатиме хронологічна послідовність соціально-історичних подій, а в якості умовно залежної змінної виступатиме родинні покоління історії, що відстежуються впродовж трьох поколінь. Чому саме трьох, а не більше чи менше? Тому що три покоління – це живий досвід і жива пам'ять, яка існує, опрацьовується і, нашаровуючись, відтворюється тут і зараз, утворюючи в результаті унікальний профіль життєвої стратегії (практик) опанування травмивного досвіду, що представляє індивідуальний вимір динаміки травми.

Як ілюстративний приклад представлю авторський кейс та коротко розповім три особисті історії-образи, що висвітлюють хронологію основних подій минулої доби, у вирі яких будь-хто здатен відтворити та конкретизувати унікальний досвід своєї родини як унікальний профіль життєвої стратегії опанування травмивного досвіду.

Моя Бабуся народилася на зламі епох – у рік завершення Першої світової війни (1914-1918), у період між розпадом Російської Імперії, Жовтневої революції (1917) та утворенням СРСР (1922). Її молоді роки пройшли на тлі Голодомору, сталінських репресій та Другої світової війни (1939-1945). По завершенні війни, в наступний період її життя було кілька відносно спокійних чи стабільних десятиріч: вона вийшла заміж, виховувала дітей, потім – плекала онуків, все життя працювала й любила свою роботу. На останню третину її життя припали Перебудова і розпад СРСР, Чорнобильська катастрофа (1986), проголошення незалежної України (1991) та скрутні 90-ті. Як і у більшості людей того часу, в її житті були свої прикрощі та радощі, щось було незворотно втрачено, про щось з сумом ностальгувалося. Якщо спробувати кількома ключовими словами описати образ, що уособлюватиме її життєвий шлях, на мою думку, це: краса, суворість, стриманість (прийняття), втома і сум.

Моя Мати народилася у другій половині ХХ століття. Перша третина її життя припала на розквіт радянської доби. Студентка, комсомолка, спортсменка, красуня, що займається улюбленою справою, заміжня за коханим чоловіком та має чудових дітей – збірний образ дівчини тієї доби, що щиро й трошки наївно переконана у власній спроможності змінити світ на краще. Решта – більша частина її життєвої історії пов'язана з процесами тектонічних соціальних змін та катаклізмів, а саме: Перебудови, Чорнобильської катастрофи (1986), краху радянської системи, проголошення незалежності України (1991), лихих 90-тих, що породили глибоку соціетальну кризу. В ті часи головною життєвою стратегією було працювати, утримати родину і не втратити жаги до життя. Зрештою – дві мирні революції (2004 та 2013), анексія Криму РФ (2014), гібридна війна на Сході України (2014-...) і повномасштабна російсько-українська війна – така реальність, наразі, не залишає можливості ні щоб спокійно зустріти старість, ні для особливих переживань через неї. Енергія, цілеспрямованість, щирість, невичерпний інтерес і стрес – ключові слова образу мати, що характеризують її життєвий шлях.

І нарешті трошки про себе. Я народилась наприкінці Радянської доби, що занепала, коли мені було 16. Далі почалась доба тектонічних соціальних зрушень, що стала акомпанементом усього мого життєвого шляху. Моя історія – це безперервний процес саморозвитку, наполегливої праці 24/7 і палкого прагнення вибудувати острівцець стабільності в навколишньому турбулентному світі, що було вщент зруйновано 24 лютого 2022 р. Більше того, маю відчуття, що в мене вкрали не тільки моє минуле, але й майбутнє, точніше можливість планувати своє майбутнє принаймні, як мінімум, на найближчі 10 років. Мої ключові слова: саморозвиток, праця, (не)захищеність, (не)безпека, (не)визначеність.

Отже, що дає подібний умоглядний експеримент суб'єктивної оцінки родинної історії впродовж трьох поколінь? Спираючись на дослідження Т. Титаренко, виходимо

з того, що кожна людина впродовж життя змушена долати щоденні негоди, переборювати кризові випробування, а також знаходити шляхи ефективного існування в екстремальних життєвих умовах, що загартовує її життєстійкість (Титаренко, Ларіна, 2009). На наш погляд, коли існування всупереч життєвим перешкодам та труднощам перетворюється на життєву стратегію кількох поколінь, вміння ефективно існувати всупереч життєвим перешкодам та труднощам визначатиме спосіб життя будь-якої людини. Згідно Т. Титаренко, спосіб життя, який складається з практик – рутинних і перетворювальних, завжди пов'язаний із соціальним, економічним, матеріальним становищем людини, її суспільним статусом, який диктує і форми поведінки, і характер взаємин (Титаренко, 2023). В контексті нашого дослідження це дає підстави припустити, що додавши до кожної історії невеличку деталь, а саме – професійну діяльність, що представлятиме інституціоналізовані формальні та неформальні соціальні практики, матимемо цілком притомні профілі життєвих стратегій опанування травмивного досвіду, що відточувались від одного покоління до наступного. У такому сенсі звичаєві для буденного життя вислови, якими представники різних поколінь позначали різноманітні життєві ампула (соціальні статуси і ролі), як-то: номенклатурщик або кегебіст, кар'єрист або конформіст, спекулянт або бізнесмен, хабарник або злодій, правдолюб або нігіліст, активіст чи пофігіст, золота молодь або ботани тощо – це вже не просто жаргонні фразеологізми, це – життєві стратегії, що уособлюють різні способи мислення (світогляд), керівні установки та цінності, відповідні до них способи існування (практики), через які досягається, умовно кажучи, стан рівноваги у бурхливому світі.

Ключові слова, якими пропонується означити життєві стратегії кожної родинної історії, не лише дозволяють вербалізувати переживання та інтерпретації психічних станів і життєвих подій, що є невід'ємною та необхідною умовою самовідновлення, але й становить узагальнений особистісний зліпок динаміки травми як здатність повноцінно контактувати з реальністю, в якій перебуває людина. Базовими індикаторами психологічно здорової особистості, що є ознакою суб'єктивного благополуччя особистості, за Т. Титаренко, є особистісна цілісність, самореалізованість та самоврегульованість, а допоміжними – адаптивність, збалансованість та креативність (індивідуально-психологічний рівень), схильність до сенсоутворення, здатність осмислення набутого досвіду, вміння радіти життю (ціннісно-смісловий рівень), схильність до емпатії, співробітництва, та відповідальності (соціально-психологічний рівень) (Титаренко, 2018). У контексті вищенаведеного авторського кейсу особистої родинної історії такі поняття, як: прийняття – боротьба – захист, складають семантичне поле опанування травмивного досвіду.

Аналітична проекція соціальної кризи (колективний вимір травми)

Єдино можливим способом експериментального вивчення соціальної динаміки травми є моделювання, що дає можливість відслідковувати багаторічну динаміку її кризових проявів, як протягом короткого проміжку часу, так і протягом більш довгого часу. Для експлікації динаміки травми як соціально-психологічного стану масової (колективної) свідомості пропонується взяти багатофакторна модель соціальної кризи, що була розроблена нами у попередніх дослідженнях для аналізу націєтворчих та державотворчих процесів в Україні (Суший, 2019; Суший, 2020). За браком обсягу публікації змушена обмежитись стислим описом побудови теоретичної моделі та її інтерпретаційних можливостей.

Теоретична модель соціальної кризи відтворює її складну (багатофакторну), суперечливу (різновекторну) та динамічну архітектуру, що структурується у кількох залежних систем координат і оприявлює відповідні зрізи соціальної кризи, а саме:

– системні координати, які унааявлені кризою головних сфер соціальної системи: політико-правової, економічної, соціальної, духовної;

– структурні координати, полюси яких утворюють криза інституцій, криза інтересів та цілей, криза цінностей, криза ідентичностей;

– темпоральні координати, що відтворюють кризові цикли соціально-політичного розвитку України;

– соціально-психологічні координати, що розкривають стан кризової (масової) свідомості на рівні соціально-психологічних феноменів (за домінуючим типом соціальних переживань та формами соціально-психологічного мислення).

Відповідно, у названих координатах структуруються низка похідних моделей, що унааявлюють відповідні кризові зрізи, з яких, власне, і вибудовується багатофакторна модель соціетальної кризи, а саме:

– контурна двовимірна модель соціетальної кризи, яку вибудовують у системних та структурних координатах;

– циклічна модель соціетальної кризи, яку вибудовують у темпоральних координатах;

– соціально-психологічна модель соціетальної кризи, яку вибудовують у соціально-психологічних координатах.

Згідно нашої гіпотези, широкофокусний дизайн аналітичної проєкції соціетальної кризи дозволяє прослідкувати як індивідуальні (особистісні) профілі травми, нашаровуючись крізь покоління, змінюють світогляд на рівні великих соціальних груп та спільнот, а саме розуміння питань: «Хто ми?»; «Що важливо для нас?»; і «Якими принципами керуємось?». Евристичний потенціал аналітичної проєкції соціетальної кризи у контексті нашого дослідження полягає в тому, що кожен із зазначених кризових зрізів характеризує цілком конкретний бік соціетальної кризи, яку можна розглянути як у відносній автономності, так і у щільній взаємозалежності з іншими її боками. У своєму поєднанні в кожному новому зрізі компоненти соціетальної кризи відтворюють її нову якість. Всі разом вони формують складну (багатофакторну), суперечливу (різновекторну) та динамічну архітектоніку соціетальної кризи, де кожне явище (її структуруючий компонент) можна розглядати і як причину і як наслідок різноспрямованих тенденцій розвитку України. Така структура дає можливість здійснювати комбіноване оцінювання результатів опитувань громадської думки (вторинний аналіз соціологічних / соціально-психологічних даних), що оприявлюють індивідуальні профілі травми, звісно ж, не за ціле сторіччя. На мій погляд, достатньо підняти емпіричний матеріал за кілька десятиріч (25-30 років), що відображає динаміку суспільно-трансформаційних змін та стан суспільної свідомості на прикладі кількох поколінь.

Висновки. Говорячи про психосоціальну травму мають на увазі, що якийсь історичний процес може торкнутися всього населення. Однак коли соціум впродовж кількох поколінь перебуває в ситуації постійного деструктивного, руйнівного зовнішнього впливу незалежних від нього обставин, до яких змушений пристосовуватись усіма можливими способами, він здатен продукувати єдину вірну життєву стратегію, а саме – вижити за будь яку ціну.

Суспільно-трансформаційні процеси в Україні впродовж останніх 30 років відбуваються в самопідживлюваних умовах соціетальної кризи, що специфічно позначилось на процесах становлення групової (національної) ідентичності, формування демократичних цінностей та установок, кристалізації соціальних інституцій та інституційних практик. І крок за кроком підвело країну до тієї ситуації, яку наразі маємо: російсько-української війни.

Вражаючи для цивілізованого світу ознаки стійкості, що демонструють українці в умовах довготривалої широкомасштабної російської агресії, багато в чому зумовлена нашою життєстійкістю – навичками та здатністю виживати у надскладних турбулентних умовах, що загартовувались роками, десятиріччями, й цілими поколіннями. Завдання жити та вижити у прямому та переносному сенсі стала життєвою філософією та магістральною стратегією не для одного покоління українців. В цьому наша сила. Але й наша слабкість.

«Те, що нас не вбиває, робить нас сильнішим» – ця теза могла б бути гаслом не для одного покоління. Якби не одне «але» – не можна весь час виживати, це виснажує та руйнує зсередини.

Чимало хворобливих вад розвитку українського суспільства і держави – корупція, кумівство, неформальні домовленості або просто – «договорняки», подвійні стандарти на всіх щаблях – це все інституціоналізовані стратегії виживання, зведені до рівня державної політики та суспільних практик. Це – червона доріжка гібридного режиму, на цьому побудований політичний популізм, цим чудово користуються політтехнологи. Ця стратегія, зведена у ранг неформальної ідеології в країні-агресора, забезпечила трансформацію Homo Sovieticus в Homo Postsovieticus і зрештою – у Homo putinicus. Для нас цей принцип може стати смертельно небезпечним, в ситуації, коли питання: «бути чи не бути» є екзистенційним питанням існування нації і держави.

Коли час від часу в ЗМІ з'являються повідомлення від речників країни-агресора, що буцім-то СВО послідовно досягає своїх цілей, стає моторошно. Через те, що у довгостроковій перспективі так може бути. Оскільки йдеться не тільки про захоплені та спустошені території, зруйновану інфраструктуру та щоденні людські втрати. Це – наші люди, переважно жінки та діти, що покинули України, тікаючи від війни (6-8 млн. біженців, багато з яких не повернуться), це – вбиті та покалічені наші хлопці, які ніколи не стануть батьками (зібраний генетичний матеріал не заповнить дитинства, проведеного з батьком), це зросійщення та штучна зміна етнокультурного складу (заселення) окупованих територій, це – викрадені діти. Але найстрашніше, що це також ми самі і наші інституційні патології, дбайливо зрощені та віплекані формальними та неформальними практиками, що нікуди не поділися й продовжують нищити країну зсередини на радість країні-агресору.

Для України ця війна – на виживання. Для країни-агресора – на виснаження та вичікування. Чи зможемо ми протистояти не тільки ворогові, а й самим собі – питання, на яке я наразі не маю відповіді.

Перспективи дослідження. У подальшому планується емпірично перевірити життєздатність авторської експериментальної розробки методології дослідження соціетальної динаміки травми шляхом вивчення більш широкого діапазону індивідуальних профілів травми та експлікації динаміки травми як соціально-психологічного стану масової (колективної) свідомості на основі багатофакторної моделі соціетальної кризи, що дозволить емпірично підтвердити або спростувати викладені гіпотези дослідження.

Список використаних джерел

Горностай, П. (2023). *Психологія колективних травм*: монографія. Кропивницький, Імекс-ЛТД. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/738684/>

Суший, О. (2019). Націєтворчий процес у координатах соціетальної кризи в Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 43(46), 7-19.

Суший, О.В. (2014). Проблема колективної травми в українському соціумі та пошук стратегій її опанування. *Наукові записки ІПіЕНД*, 6(74), с. 18-32.

Суший, О. (2020). *Українська нація: мистецтво творення – філософія руйнування*: монографія. Кропивницький, Імекс-ЛТД.

Титаренко, Т.М. (2018). *Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації*: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711214/>

Титаренко, Т. М. (2023). Воєнна повсякденність: як розширити вікно можливостей для самовідновлення: Наукова доповідь на методологічному семінарі «Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час», 16 листопада, 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 5(2), 1-5. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5224>

Титаренко, Т., Ларіна, Т. (2009). *Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека*. Київ, Марич. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf

Erikson, K. T. (1976). *Everything in its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood*. New York, Simon and Schuster.

Erikson, K. (1991). Notes on Trauma and Community. *American Imago*, 48(4), 455–472. URL: <http://www.jstor.org/stable/26303923>

Escueta, M. & Butterwick, S. (2012). The power of popular education and visual arts for trauma survivors' critical consciousness and collective action. *International Journal of Lifelong Education*, 31(3), 325-340, DOI: 10.1080/02601370.2012.683613

Felman, S., Laub, D. (1992). *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History* (1st ed.). Routledge. <https://doi-org.ezproxy.library.sydney.edu.au/10.4324/978020370032>

Hobsbawm, E. (1994). *Age of extremes the short twentieth century 1914-1991*. London : Michael Joseph

Martín-Baró, I. (1989). Political violence and war as causes of psychosocial trauma in el Salvador. *International Journal of Mental Health*, 18(1), 3-20. URL: <http://www.jstor.org/stable/41344526>.

Neal, A.G. (2017). *National trauma and collective memory extraordinary events in the American experience*, 2 editions. N.Y., Routledge

Reeder, L. & Gundogan, T. (ed.). (2022). *Healing Collective Trauma*. URL: <https://irp.cdn-website.com/6d8925e5/files/uploaded/Healing-Collective-Trauma-2022.pdf>

Shamai, M. (2015). *Systemic interventions for collective and national trauma: Theory, practice, and evaluation*. New York, NY and London: Routledge. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315709154/systemic-interventions-collective-national-trauma-michal-shamai>

Sztompka, P. (2000). The Ambivalence of Social Change Triumph or Trauma? *Polish Sociological Review*, 131, 275–290.

Trauma, history, philosophy: with feature essays. (2007) / Márkus, G., Heller, A., Freddi, J., Noonan, M. & Sharpe, M. Newcastle: Cambridge Scholars Pub.

Van der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.

Volkan, V. (1997). *Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism*. NY, Farrar Straus and Giroux.

Volkan, V. (2013), Large-Group-Psychology in Its Own Right: Large-Group Identity and Peace-making. *Int. J. Appl. Psychoanal. Studies*, 10: 210-246. <https://doi.org/10.1002/aps.1368>

Wimmer R. D. & Dominick J. R. (2014). *Mass media research : an introduction* (10th ed.). Wadsworth Pub.

References

- Hornostay, P. (2023). Psykholohiya kolektyvnykh travm: monohrafiya. Kropyvnyts'kyy, Imeks-LTD. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/738684/>
- Sushyi, O. (2019). Natsiyetvorchyy protses u koordynatakh sotsiyetal'noyi kryzy v Ukraini. *Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi*, 43(46), 7-19.
- Sushyi, O.V. (2014). Problema kolektyvnoyi travmy v ukrayins'komu sotsiumi ta poshuk stratehiy yiyi opanuvannya. *Naukovi zapysky IPIEND*, 6(74), s. 18-32.
- Sushyi, O. (2020). Ukrayins'ka natsiya: mystetstvo tvorennya – filosofiya ruynuvannya: monohrafiya. Kropyvnyts'kyy, Imeks-LTD.
- Tytarenko, T.M. (2018). Psykholohichne zdorov'ya osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloyi travmatyzatsiyi: monohrafiya. Kropyvnyts'kyy: Imeks-LTD. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711214/>
- Tytarenko, T. M. (2023). Voyenna povsyakdennist': yak rozshyryty vikno mozhlyvostey dlya samovidnovlennya: Naukova dopovid' na metodolohichnomu seminari «Aktual'ni problemy okhorony psykhichnoho zdorov'ya ukrayins'koho narodu u voyennyi i povoyennyi chas», 16 lystopada, 2023 r. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1-5. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5224>
- Tytarenko, T., Larina, T. (2009). Zhyttyestiykist' osobystosti: sotsial'na neobkhidnist' ta bezpeka. Kyiv, Marych. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf
- Erikson, K. T. (1976). *Everything in its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood*. New York, Simon and Schuster.
- Erikson, K. (1991). Notes on Trauma and Community. *American Imago*, 48(4), 455–472. URL: <http://www.jstor.org/stable/26303923>
- Escueta, M. & Butterwick, S. (2012). The power of popular education and visual arts for trauma survivors' critical consciousness and collective action. *International Journal of Lifelong Education*, 31(3), 325-340, DOI: 10.1080/02601370.2012.683613
- Felman, S., Laub, D. (1992). *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History* (1st ed.). Routledge. <https://doi-org.ezproxy.library.sydney.edu.au/10.4324/978020370032>
- Hobsbawm, E. (1994). *Age of extremes the short twentieth century 1914-1991*. London : Michael Joseph
- Martín-Baró, I. (1989). Political violence and war as causes of psychosocial trauma in el Salvador. *International Journal of Mental Health*, 18(1), 3-20. URL: <http://www.jstor.org/stable/41344526>.
- Neal, A.G. (2017). *National trauma and collective memory extraordinary events in the American experience*, 2 editions. N.Y., Routledge
- Reeder, L. & Gundogan, T. (ed.). (2022). *Healing Collective Trauma*. URL: <https://irp.cdn-website.com/6d8925e5/files/uploaded/Healing-Collective-Trauma-2022.pdf>
- Shamai, M. (2015). *Systemic interventions for collective and national trauma: Theory, practice, and evaluation*. New York, NY and London: Routledge. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315709154/systemic-interventions-collective-national-trauma-michal-shamai>
- Sztompka, P. (2000). The Ambivalence of Social Change Triumph or Trauma? *Polish Sociological Review*, 131, 275–290.
- Trauma, history, philosophy: with feature essays. (2007) / Márkus, G., Heller, A., Freddi, J., Noonan, M. & Sharpe, M. Newcastle: Cambridge Scholars Pub.

Van der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.

Volkan, V. (1997). *Bloodlines: from ethnic pride to ethnic terrorism*. NY, Farrar Straus and Giroux.

Volkan, V. (2013), Large-Group-Psychology in Its Own Right: Large-Group Identity and Peace-making. *Int. J. Appl. Psychoanal. Studies*, 10: 210-246. <https://doi.org/10.1002/aps.1368>

Wimmer R. D. & Dominick J. R. (2014). *Mass media research : an introduction* (10th ed.). Wadsworth Pub.